

ЛЮДИ НАУКИ

ЛІБАНОВА

Елла Марленівна – академік НАН України, академік-секретар Відділення економіки НАН України, директор Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України

АКСЬОНОВА

Світлана Юрійвна – кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України

РУДНИЦЬКИЙ

Омелян Павлович – науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України

Сергій Іванович Пирожков

ЖИТТЯ НЕВІД'ЄМНЕ ВІД НАУКИ

До 70-річчя академіка НАН України

С.І. Пирожкова

20 червня виповнюється 70 років відомому в Україні та за її межами вченому в галузі демографії, методології стратегічного аналізу та економічного розвитку, національної безпеки, лауреату Державної премії України в галузі науки і техніки (2002), заслуженому діячу науки і техніки України (2003), лауреату премії імені М.І. Туган-Барановського НАН України (1996), віце-президенту Національної академії наук України, голові Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України, доктору економічних наук, професору, академіку НАН України Сергію Івановичу Пирожкову.

«Якщо людина талановита, то вона талановита в багатьох сферах», – цей відомий вислів є найкращим епіграфом до наукової біографії відомого економіста, демографа, політолога, організатора науки, дипломата Сергія Івановича Пирожкова, чиє життя є взірцем наполегливого і послідовного підкорення одна за одною наукових вершин, взірцем людини з великими цілями, великим серцем і великою відповідальністю.

Сергій Іванович Пирожков народився 20 червня 1948 р. у м. Києві. У 1969 р. з відзнакою закінчив Київський інститут народного господарства ім. Д.С. Коротченка (нині – Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана). Близьке знайомство з демографічною наукою відбулося у нього на останньому курсі навчання, коли майбутнього випускника направили на стажування у відділ демографії Інституту економіки АН УРСР. Цей факт вказує на ще одну поважну подію, яку аж ніяк не можна обминути увагою, – півстолітній ювілей служіння Сергія Івановича Пирожкова демографічній науці.

Слід зазначити, що саме в 1968–1970 рр. у наукових колах розгорнулася масштабна дискусія стосовно того, чи має право демографія на самостійне існування, або вона є лише частиною статистики населення, і якщо демографія – це самостійна наука, то що становить її зміст і яке місце вона посідає в системі наук про народонаселення. Перемогу здобула точка зору демографів, яку представляв Д.І. Валентей, а інтерес до демографії, яка таким чином утвердила свою позицію у системі суспільних

Серед колег на засіданні Президії АН УРСР. 1979 р.

наук, почав зростати. Тому не випадково, що після навчання в аспірантурі Київського інституту народного господарства і успішного захисту кандидатської дисертації на тему «Закономірності формування вікової структури населення» (1973) Сергій Іванович повернувся у відділ демографії та відтворення трудових ресурсів Інституту економіки АН УРСР, де в 1974–1976 рр. працював на посаді спочатку молодшого, а згодом — старшого наукового співробітника.

У ці роки Сергій Іванович тісно спілкується з талановитим ученим-демографом, спеціалістом у галузі історичної демографії Арнольдом Леонідовичем Перковським, з яким у нього склалися довірливі дружні стосунки. Як потім згадував С.І. Пирожков у статті, присвяченій пам'яті А.Л. Перковського, «доброзичлива творча атмосфера, яка панувала у відділі демографічного розвитку УРСР, сприяла повноцінній науковій діяльності»¹. Саме в такій атмосфері вони працювали разом, брали активну участь у виконанні планових тем, підготовці аналітичних доповідей, публікували спільні дослідження з демографічної історії

¹ Пирожков С.И., Рудницький Е.П. Памяти Арнольда Перковского.

України. Значною мірою цьому сприяло й те, що А.Л. Перковський «знайшов величезний архівний матеріал, на підставі якого написані численні, дуже змістовні праці»². Частина публікацій була у співавторстві з С.І. Пирожковим.

Наступною віхою у житті Сергія Івановича стала посада вченого секретаря відділення економіки АН УРСР. Упродовж 1976–1990 рр. в апараті Президії Академії він також обіймав посади заступника начальника науково-організаційного відділу, вченого секретаря Секції суспільних наук АН УРСР.

Водночас С.І. Пирожков продовжує наукові дослідження, результатом яких у 1991 р. став захист докторської дисертації на тему «Демографічні закономірності відтворення трудового потенціалу», і вже наприкінці того самого року він піднімається ще на одну кар'єрну сходинку — його призначили директором-організатором Інституту стратегічних досліджень АН України, а через кілька місяців — директором Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України, який Сергій Іванович очолював до 1997 р. Про його успішну наукову і організаторську діяль-

² Прибиткова І.М. *Основи демографії*. К.: АртЕк», 1997.

Виступ на пленарному засіданні ювілейної сесії Генеральної Асамблеї ООН. 1995 р.

ність протягом цього періоду свідчить обрання С.І. Пирожкова членом-кореспондентом АН України (1992) та присвоєння йому вченого звання професора (1994).

С.І. Пирожков був членом Державної комісії з питань реорганізації в галузі науки, Комісії при Президентів України з питань громадянства (1993–1997), Ради по роботі з кадрами при Президентів України (1995–1997), Ради з питань науки та науково-технічної політики при Президентів України (1996). У 1995–1997 рр. працював у складі робочих груп з розроблення проектів програм діяльності Кабінету Міністрів України, щорічних доповідей Президента України.

У червні 1997 р. Сергій Іванович став директором Національного інституту українсько-російських відносин при Раді національної безпеки і оборони України, який у 2001 р. було перетворено в Національний інститут проблем міжнародної безпеки. У жовтні 2001 р. С.І. Пирожкова було призначено заступником секретаря Ради національної безпеки і оборони України. Протягом 2001–2007 рр. він очолював українську частину Спільної робочої групи «Україна–НАТО» з питань військової реформи, водночас у 2003–2005 рр. був директором Об'єднаного інституту економіки НАН України.

Саме в цей період найяскравіше проявляється талант Сергія Івановича як умілого організатора науки. Його успіх на ниві організації наукової праці не є випадковим, адже він, як ніхто, знає і розуміє специфіку роботи науковця та значення наукових досліджень для розвитку українського суспільства. У кожній установі, де він обіймає керівну посаду, йому вдається зібрати і сформувати чудовий колектив талановитих, енергійних, ініціативних дослідників, у якому панує дружня атмосфера і доброзичливість. Науковці старшого покоління передають свій досвід молодим, а молодь, зі свого боку, «заряджає» їх творчим натхненням, ентузіазмом, завзятістю і, певною мірою, зухвалістю нових підходів, оскільки старші дослідники, як правило, більш стримано і вважено проводять дослідження.

Сергій Іванович уважно ставився до кожного члена свого колективу, вникав у проблеми підлеглих, намагався допомогти і підтримати у важкі періоди їх життя. Тим більше, що ювіляр обіймав директорські посади в ті часи, коли країна перебувала у потоці великих перетворень в економіці, політиці, суспільній діяльності. Економічна криза вплинула на долі багатьох сімей, але однією з найбільш незахищених верств населення в такі періоди є повністю віддані науці працівники, для яких цінність пізнання нового і ще невідомого значно перевищує прагнення матеріального достатку. Сергій Іванович, як ніхто інший, розумів, наскільки важливою справою є завдання збереження наукового потенціалу країни та створення умов для його реалізації у важкі кризові періоди. До цього його підштовхувала не лише посада директора інституту і почуття відповідальності за підлеглих співробітників, а й громадянська позиція, уважне ставлення до потреб інших людей, альтруїзм. Більш того, С.І. Пирожков не залишав поза увагою й родини тих науковців, з якими він плідно співпрацював, але які передчасно пішли з життя. Активна організаційна діяльність і вагомі наукові результати принесли вченому визнання, пошану і авторитет серед колег.

Сергію Івановичу пощастило тісно спілкуватися і обмінюватися результатами наукової

роботи з багатьма видатними вченими. У своїх публікаціях він висловлює глибоку вдячність І.І. Лукінову, Ю.М. Пахомову, П.І. Пустоходу, О.Я. Кваші, В.В. Онікієнку, Й.С. Пасхаверу, Л.Л. Рибаківському, А.Г. Волкову, Р.Й. Сіфман, А.Г. Вишневіському, Л.О. Дарському, І.М. Прибитковій та іншим ученим за їхні поради і консультації під час проведення досліджень.

Водночас С.І. Пирожков працює у напрямі відновлення і збереження пам'яті невинуватено забутих видатних науковців минулого. Незважаючи на напружену наукову і організаційну роботу, він знаходить час, щоб зібрати, обробити, узагальнити факти, спогади, випадкові згадування у різних джерелах про життя і творчу діяльність статистика-демографа Олімпія Аристарховича Квіткіна, який був одним з організаторів радянської державної статистики і чие ім'я, хоча й згадується в публікаціях з історії державної статистики, переписів населення, житлової статистики, але, на жаль, маловідоме у широких колах наукової спільноти. Повагу викликає скрупульозна робота Сергія Івановича, адже залишилося дуже мало прямих слідів творчої активності О.А. Квіткіна, яка сприяла подальшому розвитку статистичної науки. Однак ювіляр зумів зібрати і пов'язати між собою розрізнені матеріали, показати читачам цілісну картину творчої спадщини цього представника демографічної науки і практики, чії ідеї стали відправними для покоління демографів і практиків демографічної статистики у 1930-х роках³.

Іншим прикладом є дослідження С.І. Пирожкова, присвячене статистику і демографу Василю Григоровичу Михайловському, який протягом 25 років керував відділом демографічної статистики Центрального статистичного управління і під керівництвом якого проведено чимало обстежень та переписи населення.

Демографічні екстремальні ситуації і демографічні катастрофи, зумовлені війнами і соціально-екологічними катаклізмами в Укра-

³ Пирожков С.И. Жизнь и творческая деятельность О.А. Квиткина. *Демографические тетради*. Вып. 9. К., 1974. С. 192–224.

Наукова дискусія з патріархом американської політики Збігневом Бзежинським у Гарварді. Бостон, США. 1999 р.

їні та за її межами, в контексті історичної демографії і як самостійний об'єкт досліджень стали ще одним напрямом наукових інтересів Сергія Івановича. Однак найбільшу зацікавленість він виявляє до вивчення демографічних наслідків екстремальних ситуацій і катастроф, особливо демографічних втрат України у 1920–1930-х роках. Цій темі вчений присвятив низку виважених і ретельно обґрунтованих статей, на які посилаються тепер майже всі дослідники, які вивчають демографічні наслідки голодомору. Він — автор статистичних розрахунків втрат населення під час соціальних катастроф у 1930–1940-х роках, у яких реконструйовану гіпотетичну вікову структуру населення в 1939 р., розраховану на основі даних вікової структури за переписом 1926 р., було зіставлено зі структурою, зафіксованою переписом 1939 р.

У вересні 2002 р. С.І. Пирожков разом з Е.М. Лібановою стали ініціаторами відновлення в Україні профільного демографічного дослідницького центру в системі НАН України — Інституту демографії та соціальних досліджень. Серед аргументів на користь створення такої спеціалізованої науково-дослідної установи вказувалася необхідність удосконалення демографічної політики як комплексу

Вітання Президента Республіки Молдова Николає Тімофті з нагоди Дня незалежності України. 2012 р.

Прийом делегації НАН України на чолі з її президентом Б.С. Патоном у Республіці Молдова. 2009 р.

скоординованих дій, спрямованих на забезпечення демографічного благополуччя країни, створення умов для безперешкодного доступу вчених-демографів до статистичної інформації. С.І. Пирожкова було призначено директором Інституту, і він доклав чимало зусиль для розвитку вітчизняної демографічної науки і сучасної української демографічної школи, засади якої було закладено у міжвоєнний період академіком М.В. Птухою в стінах Демографічного інституту Всеукраїнської академії наук. Однією з таких засад є постійна творча співпраця з органами державної статистики, іншими державними структурами, інститутами, дослідницькими центрами, університетами, вза-

ємне збагачення методологічними здобутками, встановлення і підтримка наукових контактів із зарубіжними колегами, публікація результатів досліджень та пропаганда наукових знань.

За цикл робіт «Теоретичні основи відтворення трудового потенціалу і механізм його реалізації в умовах формування ринкової економічної системи» Сергія Івановича у 1996 р. відзначено премією імені М.І. Туган-Барановського НАН України. За особисті заслуги перед Україною його нагороджено орденом «За заслуги» III ступеня (1998) і II ступеня (2008). Він — лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2002), заслужений діяч науки і техніки України (2003).

Більшість наукових праць С.І. Пирожкова стосується проблем економіки народонаселення, демографії, концептуальних уявлень щодо відтворення трудового потенціалу, політології. Свій науковий інтерес він спрямовував на дослідження закономірностей формування вікової структури населення, виявлення основних наслідків зміни вікової структури, можливостей їх кількісної оцінки, вивчення взаємозв'язків між віковою структурою та іншими параметрами відтворення населення. С.І. Пирожков увів у науковий обіг індекс інстабільності, який показує ступінь відхилення фактичної вікової структури населення від вікової структури стабільного населення з аналогічними параметрами режиму відтворення населення, а також розробив оцінку потенціалу демографічного росту.

С.І. Пирожков провів ґрунтовні дослідження щодо проблем формування трудового потенціалу як сукупності демографічних, соціальних і духовних характеристик населення в працездатному віці, які реалізовані або можуть бути реалізовані за досягнутого рівня розвитку продуктивних сил, науково-технічного прогресу і системи відносин у процесі суспільно-трудової діяльності. У розробленій методології дослідження трудового потенціалу надзвичайно важливе методологічне значення для сучасної науки має запропоноване ним поняття потенціалізму як самостійного напрямку в соціальних науках. Конкретизація цього напрямку дала

можливість визначити його структуру, загальні межі, а також методи прогнозування. Головним положенням потенціалізму є оцінка різноманітних можливостей, що закладені в тій чи іншій системі і можуть бути реалізовані за відповідних умов. Потенціалізм передбачає вивчення широкого діапазону передумов, що визначають розвиток конкретного процесу або системи.

Поряд з цим точніше визначено мультистатусну демографію як напрям сучасної багатовимірної математичної демографії, що аналізує за допомогою методів мультирегіональної демографії певні сукупності населення, розвиток яких оцінюється через стан переходу (зміщень) як динамічний процес. Завдяки застосуванню мультистатусної демографії відкрилися нові перспективи і можливості для інтегрованого визначення динамічних аспектів демографічних процесів, дослідження динамічних взаємозв'язків у соціальних системах різного структурного рівня, у тому числі й потенціального.

Найголовніше переконання, яким керується С.І. Пирожков у своїх дослідженнях, — це визнання пріоритету загальнолюдських цінностей у розвитку і відтворенні населення та його трудового потенціалу⁴.

Сергій Іванович поєднує в собі якості талановитого вченого, видатного організатора науки, дипломата. Він постійно турбується про підготовку молодих учених, спроможних розвивати демографічну науку, а результати своїх наукових розробок втілювати у суспільне життя.

На початку поточного тисячоліття вчений спільно з колегами розробив комплексний демографічний прогноз для країни на період до 2050 року, який набув статусу офіційного. Удосконалені методи демографічного прогнозування, обґрунтування сценаріїв ретроспективного та перспективного прогнозів демографічних процесів, визначення демографічних перспектив формування ринку праці викликали широкий науковий резонанс. С.І. Пи-

⁴ Пирожков С.І. *Трудовий потенціал в демографічному вимірюванні* (отв. ред. И.И. Лукинов). К.: Наук. думка, 1992.

Директори Національного інституту стратегічних досліджень: академіки НАН України С.І. Пирожков, В.П. Горбулін, генерал-лейтенант О.Ф. Белов, член-кореспондент НАН України О.С. Власюк. 2018 р.

рожков започаткував в Україні прогнозування суспільних явищ на основі комплексної оцінки системи взаємопов'язаних параметрів економічної, демографічної, соціальної та військової безпеки.

Сергій Іванович розглядає демографічний фактор як самостійну складову суспільного розвитку, адже темпи і пропорції останнього тісно пов'язані з кількісними та якісними характеристиками населення — його чисельністю, статеві-віковою, сімейною структурою, динамікою народжуваності, смертності, міграцій, станом здоров'я, розселенням, професійно-освітньою структурою тощо.

Принцип системності та комплексності наукового пізнання є пріоритетним у роботах С.І. Пирожкова. Досліджуючи перспективи структурно-інноваційної перебудови економіки України, він встановив, що інноваційна спрямованість має бути втілена в усіх напрямках економічної стратегії, що розробляється та реалізується в країні. С.І. Пирожков розробив концептуальні засади економічної й соціальної безпеки. З позицій науковця, система національної безпеки від самого початку має формуватися не фрагментарно, поступово поповнюючись окремими елементами, а як комплексна ієрархічна структура і повинна охоплювати сукупність відносин і умов у політичній,

З президентом НАН України академіком Б.Є. Патеном

державно-правовій, соціальній, економічній, технологічній, екологічній та духовній сферах сучасного суспільства.

Наукова проникливість та ерудиція, вивіреність думки, широкий світогляд, неординарність наукових пошуків є невід'ємними рисами С.І. Пирожкова як науковця і особистості.

Сергій Іванович вдало поєднує державну службу з науковою діяльністю. Він регулярно працює у складі робочих груп з підготовки щорічних доповідей Президента України. До 2007 р. був головним редактором журналу «Стратегічна панорама», до 2009 р. — журналу «Демографія та соціальна економіка». Його слушні й науково виважені поради авторам статей і аспірантам допомогли багатьом молодим науковцям.

Добре відомий науковій спільноті як талановитий дослідник і переконливий оратор,

С.І. Пирожков проявив свої миротворчі здібності, виконуючи обов'язки Надзвичайного і Повноважного Посла України в Республіці Молдова у 2007–2014 рр. Однак, перебуваючи в Республіці Молдова з дипломатичною місією, академік С.І. Пирожков особливо цікавився станом демографічної науки в цій країні, брав активну участь в організації та проведенні міжнародних наукових конференцій, сприяв визначенню пріоритетних напрямів демографічних досліджень, підтримував наукову спільноту, був рецензентом наукових праць, підготовлених колективом сектору демографії Інституту європейської інтеграції та політичних наук Академії наук Молдови. На знак особливого визнання заслуг С.І. Пирожкова як ученого, політичного діяча, дипломата, за його вагомий внесок у розвиток науки, освіти і культури Республіки Молдова, визнання і підтримку національних цінностей йому було присвоєно престижне звання *Doctor honoris causa* АН Молдови.

С.І. Пирожков — автор понад 450 наукових праць, широко відомих як українській, так і світовій науковій спільноті.

Сергій Іванович є лауреатом премій академії наук Білорусі, України, Молдови, членом Міжнародного інституту стратегічних досліджень (Лондон), Світової та Європейської асоціації народонаселення, почесним професором Пекінського інституту міжнародних порівняльних досліджень (1998).

Вітаємо вельмишановного Сергія Івановича зі славним ювілеєм і бажаємо йому подальших творчих успіхів, здоров'я і благополуччя!